

Каймулдинова П.,
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
заң факультетінің 3 курс студенті

Ғылыми жетекшісі: әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті заң факультеті қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының аға оқытушысы

ТРАСОЛОГОИЯ

Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары.

Республика қызметінің түбегейлі принциптері: қоғамдық татулық пен саяси тұрақтылық; бүкіл халықтың игілігін көздейтін экономикалық даму; қазақстандық патриотизм; мемлекет өмірінің аса маңызды мәселелерін демократиялық әдістермен, оның ішінде республикалық референдумда немесе Парламентте дауыс беру арқылы шешу[1].

Қылмыстылықпен күресу мемлекеттің қылмыстылықты төмендетуі бойынша тактикалар мен стратегияларды ұйымдастыруымен, заңнаманы реформалаумен қатар атқарушы билікті өзгертумен сипатталады. Атқарушы органдарға, әсіресе, тергеу және анықтама органдарына дәлелдемелерді жинау арқылы объективті шындықты орнату тапсырмасы жүктеледі.

Іздердің сипатын анықтау үшін трасологиялық сараптама жүргізген қажет. Әртүрлі іздердің пайда болу заңдылықтары толығырақ зерттелген сайын іздерді анықтау соғұрлым тез болады. Бірақ ең бастысы, іздермен жұмыс жасаудың маңыздылығы іздерді тез арада тауып алу ғана емес, сол іздердің негізінде тиімді шешімдер жасап, қылмысты зерттеу мен ашу мақсатында оларды орынды пайдалану.

Қылмысты тергеу кезінде қай уақытта болса да іздерді тауып зерттеу басты орын алған, себебі соңғылар дәлелдемелік информациялардың негізгі қайнар көзі болған және болып табылады. Қылмысты ашу, қылмыстың шешімі көп жағдайда қылмыстың әртүрлі жағдайларын көрсететін ізді қаншалықты тауып алуға, қаншалықты зерттеуге, тиянақтауға және дұрыс пайдалануға байланысты. Сонымен қатар, бұл жұмыстың мақсаты қылмыс орнында іздермен жұмыс жасаудың пайдалы және тиімді тәжірибелік ұсыныстарын ашып шығару болып табылады[2].

Қылмыстылық оқиғаның шеңберіне көп жағдайда ерікті немесе еріксіз түрде көптеген адамдар араласып тұрады, сол себептен оқиға болған жердің материалдық жағдайына әртүрлі өзгерістер еніп кетеді, әртүрлі объектілер мен тұлғаларда әртүрлі іздер қалады.

Болған оқиғаның мәліметтік қайнар көзі болып табылатын іздер оның мәнін шешуге, жеке жағдайларды нақты анықтауға, қылмысқа қатысты әр

тұлғаның кінәлік және жауаптылық дәрежесін белгілеуге көмектеседі. Тақырыптың зерттелуі. Трасология ілімін келесідей ғалымдар ғылыми еңбектерінде жете зерттеген – Б.И. Шевченко, Г.Л. Грановский, Ю.Г. Корухов, Ю.Г. Василевский, М.В. Салтевский, С.И. Поташник, Ю.П. Голдованский, В.М. Прищепа, Я. Бергер, Л.Н. Мороз, Г.А. Мозговых, А.А. Исаев, А.Г. Скоморохова және т.б. Сонымен қатар, И.Ф. Крылов, Ф.П. Сова, В.И. Шикановтардың трасология іліміне қатысты еңбектері бар[3].

Трасологияның ғылыми негізде қалыптасуының өзіндік тарихы бар. Іздердің көмегімен шешілетін мәселелерді идентификациялық және идентификациялық емес деп екі топқа бөлуге болады. Іздер бойынша анықталатын идентификациялық емес сұрақтарды негізінен тергеуші мен криминалист-маман оқиға болған жерде, тінту кезінде шешеді. Идентификациялық сипаттағы мәселелер әдетте трасологиялық сараптама шеңберінде анықталады. Іздердің көмегімен анықталынатын нақты жағдайларды (идентификациялық және идентификациялық емес) төменде көрсетеміз[3].

Криминалистикалық, идентификацияның ерекшелігі неде, олардың басқа да қызмет саласындағы идентификациядан айырмашылығы қандай деген мәселелерге тоқталатын болсақ, бұл қылмыстың ізін жасырған жерлерді; қылмыскердің қылмысты жасауға қолданылған қару құралдарын; қылмыскерді, жәбірленушіні, қылмыстық қол сұғылған заттарды идентификациялауға және т.б. анықтауға болады.

Көріп отырғанымыздай, дәлелдеу кезінде көптеген жағдайлар идентификациялауға жатады. Бірақта олардың әрқайсысы әр түрлі тәсілдермен жүзеге асырылады. Мысалы: қылмыскердің жеке басын оның қолжазбасы, дауысы, бейне келбеті, аяқ, кол іздері, шашы және т.б. бойынша идентификациялауға болады [4].

Бүгінгі таңда криминалистикалық идентификация теориясы криминалистикадағы жеке ілімдердің ең жетілдірілген түрлеріне жататындығы осы жағдайлармен түсіндіріледі.

Кеңестік танымал криминалистердің барлығы да криминалистикалық идентификация мәселелерімен тікелей немесе жанама түрде айналысты.

Криминалистикалық идентификация теориясы - тарихи жағынан жеке криминалистикалық теориялар арасынан ең алғаш пайда болып, білімді жүйелендіру құралы ретінде қалыптасқан ілім болып табылады.

Іздердің көмегімен шешілетін мәселелерді идентификациялық және идентификациялық емес деп екі топқа бөлуге болады. Іздер бойынша анықталатын идентификациялық емес сұрақтарды негізінен тергеуші мен криминалист-маман оқиға болған жерде, тінту кезінде шешеді. Идентификациялық сипаттағы мәселелер әдетте трасологиялық сараптама шеңберінде анықталады. Іздердің көмегімен анықталынатын нақты жағдайларды (идентификациялық және идентификациялық емес) төменде көрсетеміз.

Іздерді криминалистикалық зерттеудің негізінде пайда болған негізгі қағидаларға мыналар жатады:

материалдық дүниедегі объектілердің жекелілігі, соның ішінде объектінің сыртқы құрылысының жекелілігі. Бір топтық объектілердің сыртқы құрылысы жалпы белгілері бойынша сәйкес келуі мүмкін, бірақ олар жеке белгілері (формасы, көлемі, түрі және т.б.) бойынша ерекшеленеді. Трасологиялық жеке белгілерге – іздің сыртқы қабаты бедерінің (ерекшеліктері) немесе із өрнегінің («суретінің») детальдары жатады. Шабу іздеріндегі бедер детальдары балта қырының тегіс емес кедір-бұдыр жерлерімен қалдырылған қыртыс пен көтеріңкі шыққан, арасы шұңқырланған сызықтардан тұрады; қол саусағынан қалған іздерде папиллярлы өрнектің детальдары қалады, автокөлік дөңгелектерінің протектірлерінен қалған іздерде жекеленген ақау белгілері (мысалы: дөңгелек резинкелерінің жырылуы) қалады[5];

объектілердің сыртқы құрылысының салыстырмалы тұрақтылығы – бұл белгілі бір уақыт аралығында объектінің өз формасы мен басқа объектілерден бөліп қарастыруға мүмкіндік беретін айрықша белгілерін сақтау қасиеті. Трасологиялық зерттеудің объектісіне тек қана қатты заттар, яғни қасиеттері салыстармалы түрде өзгермейтін объектілер жатады. Із қалдырған объектінің белгілері және ізде көрініс тапқан белгілер белгілі бір уақыт аралығында өзгеріске ұшырамаған жағдайда ғана трасологиялық идентификацияны жүзеге асыруға болады. Қатты заттардың сыртқы құрылысы салыстырмалы тұрақты болғандықтан, олардың іздері ұзақ уақыт аралығында өзгеріске ұшырамайды және зерттеу жүргізу үшін қажетті ақпаратты сақтай алады. Бұл қасиет із қалдырушы мен із қабылдаушы объектілерде әртүрлі көрініс табуы да мүмкін. Мысалы, бұзу құралының бөгетте қалдырған ізі уақыттың өтуіне қарамастан өзгеріске ұшырамайды, ал тістің тағамда (алма, алмұрт) қалдырған ізі аз уақыттың ішінде де өзгеріске ұшырайды.

объектілердің сыртқы құрылысы, соның ішінде оның жеке белгілері (детальдары), белгілі бір жағдайларда басқа бір объектілерде өз бейнесін дәлме-дәл түсіру қабілетіне ие жеке белгілердің дәлме-дәл, әрі толық көрініс табуы. Жеке белгілердің толық және дәлме-дәл көрініс табуы іздің пайда болу жағдайларына байланысты. Олардың негізгісіне – із қалдырушы мен із қабылдаушы объект материалдарының физикалық қасиеті жатады. Сонымен қатар, объектілердің қарым-қатынасқа түсу механизмі де жатады. Із қабылдаушы объект неғұрлым иілімгіш (созылмалы), құрамдық құрылысы ұсағырақ болса, пайда болатын іздің детальдары соғұрлым нақтырақ, айқынырақ көрініс табады;

пайда болатын ізде объектінің сыртқы құрылысының көрініс табуы айналы түрде кері жүретін процестің нәтижесі түрінде қарастыруға болады. Мысалы: дөңес (шығыңқы) объектілер (аяқ киім ұлтаны (табаны) жұмсақ материалдарда: құмда, лай-батпақтарда) көлемді іздерді қалдырады. Іздің пайда болу кезіндегі жағдайларға қатысты басқа да өзгешеліктерді байқауға болады. Мысалы: беткі қабаттың бедерлі болуынан із тырналып түседі.

Сонымен, трасологиялық зерттеудің негізгі объектісі болып табылатын із-бейнелеуші объектілер екі объектінің өзара қарым-қатынасқа түсу

нәтижесінен пайда болады. Из қалған объект – из-қабылдаушы, ал из қалдырған объект – из-қалдырушы деп аталады. Из пайда болған кезде қарым-қатынасқа түсетін беткі қабаттар – түйісу қабаттары деп аталады.

Издердің түйісуі кезінде объектілер физикалық, химиялық және биологиялық әсерге түседі. Физикалық әсер ету механикалық және жылулық болуы мүмкін.

Трасология – механикалық әсерге түсетін издерді зерттейді. Трасологиялық зерттеудің мәнін – түйісетін (контактілі) объектілерге механикалық жағынан әсер етудің ерекшеліктерін және осының нәтижесінде пайда болатын издерді зерттеу құрайды[6].

Қалыптасу жағына байланысты издерді келесідей топтарға жүйелеуге болады: статикалық және динамикалық; көлемді және беткі қабатты; локальды және перифериялық.

Статикалық издер дегеніміз – из қалдырушы объектінің әрбір бөлігінің (нүктесінің) из қабылдаушы объектіде дәлме-дәл бейнеленуі нәтижесінде пайда болатын издер. Мұндай издер қозғалыста болған объектінің тоқтауы кезінде пайда болады. Из пайда болған кезде объектілер салыстырмалы түрде (тыныштық) қимылсыз (статика) күйде болады. Мысалы: адамның тұрған кездегі аяқ киімінің ізі, қолдың папиллярлы өрнектері бар ізінің қалуы, есікте бұзу құралының басылып-жаншылған ізі.

Динамикалық издер дегеніміз – из қалдырушы объект нүктелерінің из қабылдаушы объект бетінде сырғу-жылжу нәтижесінде пайда болған издер. Объектінің дөңес жерлері ойыс издерін, ал ойыс жерлері томпақ (жұмыр) издерін қалдырады. Динамикалық издерге кесілген, шабылған, үйкелген және т.б. издер жатады.

Көлемді издер дегеніміз – из қалдырушы объектінің из қабылдаушы жұмсақ объектіде шұңқыр түрінде қалуы, яғни қабылдаушы объектінің деформацияға түсу (өз қалпын өзгерту) нәтижесінде пайда болған издер. Мұндай издерде ұзындығы, енімен қатар үшінші өлшем – тереңдігі көрсетіледі. Сондықтан осы издерді зерттеу арқылы мәліметтерді көлемдірек түрде алуға болады. Мысалы: лайлы жерде қалған көлік құралының протекторларының издері және т.б.

Беткі қабатты издер дегеніміз – тығыздығы жағынан шамамен бірдей (немесе из қабылдаушы объектінің тығыздығы көбірек) объектілердің бір-бірімен қатынасқа түсу нәтижесінде пайда болған издер. Бұл издер көлемді емес, беткі қабатты болып табылады. Мысалы: қол саусақтарының шыны бетіндегі майлы издері, протектордың асфальтта қалған издері, бояу жағылған еден бетіндегі аяқ киімнің издері[6].

Беткі қабатты издердің өзі екі топқа бөлінеді: қабатсыздану (отслоение) және қабатталу (наслоение) издері. Қабатталу издері – из қалдырушы объекті бөліктерінің из қабылдаушы объекті бетінде қалып қою нәтижесінде пайда болады. Байланысқа түскен объект беткі қабатта өз белгілерін қалған бөлшектері арқылы бейнелейді. Мысалы: қол саусақтарының майлы издері, қанаған қолымен – есік, терезе бетін ұстау нәтижесінде қанға боялған издердің қалуы және т.б. Қабатсыздану издері – из қалдырушы объектінің из

кабылдаушы объектінің беткі қабатынан бөліктерін өзімен алып кету нәтижесінде пайда болатын іздер. Мысалы: бояуы кеппеген еден бетінде аяқ киімнің қалған іздері және т.б.

Локальды іздер дегеніміз – объектілердің беткі қабатының байланысқа түсуі нәтижесінде пайда болған іздер. Мысалы: аяқ киім ізі (көлемді немесе беткі қабатты) мен жер (топырақ) бетінің байланысқа түсуі кезінде өзгеріске ұшырауынан пайда болады, бірақ іздің жан-жағындағы беткі қабат өзгеріске ұшырамайды.

Перифериялық іздер – керісінше байланысқа (контактіге) түсетін объект жиектерінің сыртындағы өзгерістердің нәтижесінде пайда болған іздер. Мысалы: сыртқы беті шаң болған аяқ киімнен таза еден бетінде қылмыскердің жүруі кезінде шаң аяқ киімнен сырғып түсіп, аяқ киім жиектерінің сыртындағы табан конфигурациясын қайталайтын із еден бетінде қалуы арқылы пайда болады[7].

Көрінудің дәрежесіне байланысты іздер: көрінетін, әлсіз көрінетін (нашар) және көрінбейтін болып бөлінеді. Көрінетін іздер арнайы әдістерді қолданбай-ақ қарапайым көзге көрінеді. Әлсіз көрінетін іздер немесе көрінбейтін іздер – із қабылдайтын объектінің түсі тасаланып өзгеруі (қолайсыз жағдайлар) немесе түскен із көлемінің шағын көлемді (микро іздер, микро бөлшектер) болуы негізінде пайда болады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Амандықова, С.Қ. Қазақстан Республикасының конституциялық құқығы: Оқу құралы.- Алматы: Фолиант, 2001.- 176 б.
2. Кустова А.М., Нургалиева Б.М. - Проблемы борьбы с организованной преступностью и коррупцией: Курс лекций Караганда, 1999.- 216с
3. Жәкішев Е.Ғ., Исаев Ә.А., Найманова Г.Х., Тапалова Р.Б., Темірболат Н.С.. Криминалистика: Оқулық - Алматы: Қазақ университет, 2005. - 396 б
4. Белкин Р.С. Курс криминалистики. Т 2. Частные криминалистические теории. - М.: Юристъ, 1997. - 464 с.
5. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Бородулин А.И. и др. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования /Под ред. проф. Р.С.Белкина. – М.,1997г.
6. Криминалистическая экспертиза материалов и веществ: Учебное пособие / А.Ф. Аубакиров, Э.П. Ким.- Алматы: ВШП "Әділет", 2001.- 222 с.
7. Криминалистика: криминалистическая техника. Учебник для вузов. Под ред. д.ю.н. проф. Аубакирова А.Ф. - Алматы, Изд. дом. Аркаим. 2002. -732 с.